

تبیین آداب فعالیت در فضای مجازی برای ترویج معارف قرآن و سنت

علی رازی زاده^۱

اهل بیت پیامبر گرامی اسلام علیهم السلام به عنوان وارثان دانش انبیا و اوصیای بزرگ، از همان ابتدا، مسئولیت الهی تبیین آموزه های وحیانی و سنت نبوی صلی الله علیه و آله را بر عهده گرفتند. این مسئولیت الهی موجب تمایز خاندان نبوت علیهم السلام از سایر افراد و شکل گیری جایگاهی ممتاز در میان مسلمانان گردید؛ جایگاهی که سبب شد اندیشمندان و پژوهشگران معارف اسلامی _ از ابتدا تا به امروز _ به آن بزرگواران نگاهی ویژه داشته باشند و نه تنها برای رفع اختلافات خود در دریافت آموزه های وحیانی، به آنان مراجعه کنند، بلکه معارف این خاندان را در کنار آموزه های وحیانی به مثابه دو شاخه از تنه حقیقت واحد مورد توجه قرار دهند.

بدین سان نشر و ترویج معارف اهل بیت علیهم السلام از دیرباز مورد توجه علما و بزرگان جامعه اسلامی قرار گرفت. علما و بزرگان _ که راه سعادت جامعه اسلامی و افراد آن را در پیروی از معارف قرآن و سنت می دانستند _ هر یک به اندازه توان خود به این وظیفه خطیر عمل کردند؛ برخی به نگارش کتاب پرداختند، برخی به تربیت دانش پژوه مشغول شدند و برخی نیز با برگزاری مجالس وعظ و خطابه، تربیت افراد جامعه را سرلوحه کار خود قرار دادند.

نکته ای که در فعالیت بزرگان به صورت ویژه به چشم می آید، رعایت آداب است، به طوری که هر یک از بزرگان هنگام ترویج معارف قرآن و سنت در هر کدام از گونه های ذکر شده، به صورت ویژه ملتزم به رعایت آداب فعالیت خود بودند؛ چراکه باور داشتند نشر آموزه های دینی دارای آدابی است که باید بدان پای بند بود و در غیر

۱. دانش پژوه سطح سه مرکز تخصصی حدیث حوزه (razizadeh@gmail.com).

این صورت، اگر هم به سبب انقیاد و نیت خالص با اجر اخروی همراه باشد، به دلیل رعایت نکردن الزامات فعالیت، مشمول اتلاف وقت و خسارت دنیوی می شود. این چنین بود که علما و بزرگان جامعه اسلامی در فعالیت های خود به آدابی متعهد شدند. منظور از آداب، توجه به مجموعه ای از اصول و رفتارهای شایسته ای است که انجام یا ترک آن ها موجب تقویت و کمال فعالیت می شود. برای مثال در حین نگارش کتاب، علما تلاش می کردند از منابع متقن بهره برند، با تعیین موضوع دچار پراکنده نویسی نشوند، با انتخاب مخاطب مشخص به متن انسجام دهند، از اطناب بپرهیزند و همان گونه که شیخ صدوق در مقدمه کتاب من لایحضره الفقیه بدان اشاره کرده است، برای مطالبی که ارائه می کنند میان خود و پروردگار متعال حجت داشته باشند.^۱ تربیت دانش پژوه و برگزاری مجلس وعظ و خطابه نیز از رعایت آداب، برکنار نبود و آموزگاران و سخنرانان تلاش می کردند با رعایت بلاغت در کلام، برای ارتقای دانش و فرهنگ مخاطب و دانش پژوهان بکوشند.

فعالیت در فضای مجازی نیز در کنار نگارش کتاب، تربیت دانش پژوه و برگزاری مجلس وعظ و خطابه، بستر دیگری برای نشر و ترویج معارف اهل بیت علیهم السلام است. فضای مجازی که چندسالی است به شکل های مختلف رواج فراوانی یافته، در میزان جذب مخاطب، با بسترهای دیگر قابل مقایسه نیست؛ به طوری که می توان ادعا کرد فضای مجازی مرزهای جهان خارجی را درنوردیده و انسان ها را بدون توجه به رنگ، نژاد و مکان به یکدیگر نزدیک تر کرده و با تصاحب وقت قابل توجهی از انسان ها، عصری جدید را رقم زده است؛ عصر جدیدی که در آن، امکان تصور جهان بدون فضای مجازی بسیار دشوار است.

ظهور فضای مجازی برای بشر _ به ویژه جوامعی که از رسانه های قدرتمند برخوردار نبودند _ ثمراتی گسترده به همراه داشته است. اگر تا دیروز این گلایه وجود داشت که رسانه های بزرگ از انتشار معارف ناهمسو با سیاست های کلان خود ممانعت می کنند و حلقه بسته ای تشکیل داده اند که امکان ورود به آن به سادگی

۱. نک: من لایحضره الفقیه، ج ۱، ص ۳.

ممکن نیست، اما امروزه با رشد فزاینده رسانه ها و فراگیر شدن آن ها، این امکان در اختیار همگان قرار گرفته است که در بیشتر موضوعات براساس آیه «الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» دیدگاه های مختلف را بشنوند، ارزیابی کنند و از بهترین آن ها پیروی نمایند. این فضا _ که انقلابی در عرصه آزادی بیان و دسترسی به اطلاعات در تاریخ بشری به شمار می رود _ فرصتی در اختیار مبلغان معارف قرآن و سنت قرار داده است که بلندگوی معارف اهل بیت علیهم السلام در سراسر جهان باشند. به مردمی که بعد مسافت، نه امکان ملاقات حضوری با آن ها وجود دارد و نه به دلیل هزینه های بسیار می توان برای آن ها کتاب چاپ کرد و در اختیارشان گذاشت.

فضای مجازی را می توان بستری شکل گرفته از تمامی بسترهای دیگر دانست؛ بستری که هم می تواند متن مکتوب در اختیار مخاطب خود قرار دهد، هم زمینه های آموزش دانش پژوه را فراهم آورد و هم در تلاش برای تربیت افراد جامعه بپردازد. البته معارفی که در فضای مجازی ارائه می شوند، شاید به اتقان یک کتاب علمی نباشند، اما چنین نیست که به صورت کامل امکان اعتماد به آن وجود نداشته باشد. همچنین شاید تأثیرگذاری معارفی که از سوی فضای مجازی ارائه می شود، به تأثیرگذاری یک گفت و گوی چهره به چهره نباشد، اما تنها جنبه اطلاع رسانی صرف نیز ندارد. همان طور که کتاب های بسیاری نیز هستند که به دلیل آداب دان نبودن نویسندگان شان امروز به عنوان کتاب های غیرمعتبر طبقه بندی شده و نادیده گرفته می شوند، مطالب ارائه شده در فضای مجازی نیز می تواند چنین سرنوشتی داشته باشد. حتی می توان مدعی شد که بسیاری از مطالب منتشر شده در فضای مجازی چنین است و پس از مدتی به دست فراموشی سپرده می شود، اما چرا؟

در پاسخ به این پرسش باید گفت فضای مجازی همچون نگارش کتاب، تربیت دانش پژوه و برگزاری مجلس و عطا و خطابه دارای آدابی است. همان طور که کتاب های زیادی نگاشته شده و به دلیل عدم رعایت آداب، به دست فراموشی سپرده شده اند، اساتید بی شماری مدرسه تأسیس کرده و به دلیل رعایت نشدن آداب، پس از مدتی خود و مدارسشان به تاریخ پیوسته اند و سخنرانان پرتعدادی که مجلس های بزرگ برپا کرده و با رعایت نکردن آداب، پس از زمانی اندک، خود و مجالسشان از

۱. «کسانی که سخنان را گوش می دهند و از بهترین تبعیت می کنند». (زمر، ۱۸)

یادها رفته اند، مطالب ارائه شده در فضای مجازی نیز در صورت عدم رعایت آداب مربوطه، دچار چنین سرنوشتی می شوند؛ زیرا باید توجه داشت در دسترس بودن فضای مجازی برای همگان، دلیلی بر ورود هر شخص با صرف داشتن دغدغه دینی و بدون توجه به آداب فضای مجازی، تنها موجب تبدیل فرصت های این عرصه به تهدید خواهد شد. این چنین می شود که آسیب های فضای مجازی، گاه از فواید آن فزونی می گیرد و بخشی را به این تصور وامی دارد که خسارت های معنوی فضای مجازی بسیار بیش از فواید آن است و باید به صورت کلی آن را برچید یا محدود کرد؛ اندیشه ای ناصواب که حتی در کوتاه مدت نیز ره به جایی نمی برد.

از این رو نباید غافل شد که گستردگی فضای مجازی _ چه از حیث مصادیق و چه از حیث مخاطب _ به معنای بی آداب بودن آن نیست، بلکه نیازمند آداب دانی بیشتر و دقیق تری است.

اما فضای مجازی چه آدابی دارد که باید مورد توجه قرار گیرد؟

فضای مجازی دارای مصادیق مختلفی است؛ شاید گستردگی مصادیق فضای مجازی از وسعت مصادیق سایر شیوه های ترویج معارف دینی بیشتر باشد و هر جنبه از این مصادیق، خود دارای آدابی است که باید جداگانه مورد توجه قرار گیرد. برای مثال، آداب پیام رسانی های برخط نظیر تلگرام، اینستاگرام، فیسبوک و... با برخی از رسانه ها همچون بازی های رایانه ای _ که جهان مجازی خلق می کنند _ متفاوت اند. حال بماند که آداب هر کدام از این پیام رسانی های برخط نیز با دیگری در جزئیات تفاوت دارد. از این رو و به صورت کلی، آداب فعالیت در فضای فضای را می توان در چهار بخش خلاصه کرد: شناخت فضای مجازی، تعیین هدف، انتخاب مخاطب و داشتن تخصص دینی.

نخستین نکته ای که پیش از ورود به فضای مجازی برای مبلغ معارف دینی در این عرصه اهمیت دارد، شناخت فضای مجازی و داشتن دانش و مهارت برای کار در هر یک از مصادیق رسانه ای فضای مجازی است. مبلغ ضمن آن که نسبت به معارف دینی آگاهی نسبی دارد، باید رسانه ای را که قرار است از آن طریق اقدام به ترویج معارف نماید، به درستی بشناسد، از ظرفیت های آن آگاه باشد، بر ظرفیت های فعالیت از طریق آن تسلط یابد و توجه داشته باشد که فضای مجازی تنها جای

ارسال متن صرف نیست و با بهره گیری از تصاویر، کلیپ های کوتاه، فایل های صوتی و حتی گیف ها، استیکرها و هشتگ ها، جذابیت مطلب ارسالی و امکان دریافت پیام از سوی مخاطب را بالا برد.

باید توجه داشت که صرف ساعت های فراوان گشت و گذار در فضای مجازی به مثابه شناخت آداب و ویژگی های آن نیست. متأسفانه بیشتر فعالان عرصه فضای مجازی در کشور تنها به پشتوانه ساعت های بسیاری که صرف حضور در فضای مجازی کرده اند، وارد این عرصه شده، خود را متخصص در فن و آشنا به تمامی زوایای پیدا و پنهان آن می دانند که همین مسئله در آسیب شناسی فعالیت در فضای مجازی به عنوان اصلی ترین عامل عدم موفقیت نسبی این فعالیت ها مورد توجه قرار گرفته است. همان طور که اگر فردی ساعت های زیادی را در تماشای فیلم صرف کند، به یک فیلم ساز تبدیل نمی شود، فعال عرصه فضای مجازی نیز باید بر مبنای و آداب ابتدایی حضور در این عرصه تسلط داشته باشد؛ چراکه در غیر این صورت، فعالیت در فضای مجازی بدون آشنایی و شناخت کافی، همچون طلبه ای مقدمات خوان است که در مقام فتوا قرار گیرد.

از این رو جدی گرفتن آشنایی تخصصی با فضای مجازی و مصادیق آن ضرورتی اجتناب ناپذیر دارد؛ همان طور که پروردگار متعال فرمود: «فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ»^۱، باید از هر جامعه، بخشی دانش فضای مجازی و آداب آن را فراگیرند و حتی تا جایی پیش روند که در شناخت و فعالیت فضای مجازی، به درجه اجتهاد برسند و بتوانند از این ظرفیت عظیم برای ترویج معارف قرآن و سنت بهره برند؛ چراکه ورود بدون تخصص و بی توجه به آداب فضای مجازی، همچون اقدام به نگارش کتاب بدون داشتن دانش لازم است.

دومین نکته که پیش از ورود به فضای مجازی برای ترویج گر معارف دینی در این عرصه اهمیت دارد، تعیین هدف است. برای ورود به این فضا باید هدف مشخص باشد؛ اگر فعالیت بی هدف در فضای مجازی، آسیب های متعددی برای مبلّغ و حتی آموزه هایی که تبلیغ می کند دربر نداشته باشد، چیزی جز اتلاف وقت نیست. از این رو مبلّغ فضای مجازی باید بتواند به پرسش «به چه منظور؟» پاسخ دهد. پاسخ به

۱. «پس چرا از هر فرقه ای، دسته ای کوچ نمی کنند تا در دین دانشمند شوند». (توبه، ۱۲۲)

این پرسش نشان دهنده هدفمند بودن فعالیت است که خود، دو حسن دارد؛ اول این که هدف، مسیر را مشخص می کند، شاکله کلی مطالب را معین می نماید و به مبلغ انگیزه می دهد در راه ترویج معارف دینی صبر داشته باشد و انگیزه های خود را به سبب سختی های موجود در مسیر از دست ندهد. دوم این که هدف، موجب تقوای رسانه ای نیز می شود. مبلغی که تلاش می کند از طریق فضای مجازی به ترویج معارف قرآن و سنت بپردازد و به دنبال تأثیرگذاری بر مخاطب است، تقوای رسانه ای پیشه می کند و از نشر مطالب غیرمستند و بدون تحقیق می پرهیزد و در حد توان خود با اتهام زنی و هتک حرمت در این عرصه مقابله می کند.

سومین نکته از آداب فعالیت در فضای مجازی، مخاطب شناسی است. فعالیت در فضای مجازی به صورت کامل بر محور مخاطب بنا می شود و مطالب، بر اساس نیاز مخاطب و فضایی که او در آن قرار دارد، باید ارائه شود. بدیهی است مخاطبان همگی در یک سطح و گروه قرار نمی گیرند و نیازهای مخاطبی که در فضایی رشد یافته که آموزه های اهل بیت علیهم السلام به عنوان اصلی ترین منبع دینی برای اوست، با فردی که آموزه های دینی را در کنار سایر آموزه ها قرار می دهد متفاوت است. تلاش برای جذب همه در یک کانال، گروه یا شبکه به همان میزان ناشدنی است که فردی بخواهد در یک کتاب، هم پرسش های اندیشمندان دانش فیزیک را پاسخ دهد و هم نیازهای فضایی شعر و ادب را برطرف کند. تعیین مخاطب هدف، شاکله اصلی را مشخص می کند و هم این فرصت را در اختیار مبلغ قرار می دهد که با نیازسنجی جامعه هدف، میزان تأثیرگذاری خود را به مراتب افزایش دهد.

از آن جا که گستردگی مخاطبان، بسیار و این امکان که یک فرد یا حتی گروه کوچک بتوانند نیازهای مخاطبان متعدد با نگرش های مختلف را برآورده سازند، اندک است، شبکه سازی سازمان یافته در این راه، اهمیتی دو چندان پیدا می کند؛ چراکه دست یابی به موفقیت از طریق کار گروهی در فضای مجازی آسان تر از فعالیت فردی است. فضای مجازی چنان گسترده است که فعالیت های فردی در آن کمتر به چشم می آید و با شبکه سازی و همکاری مداوم متخصصان آداب دان است که این هدف والا و مهم مبلغان معارف قرآن و سنت امکان ثمربخشی می یابد.

چهارمین و آخرین نکته از آداب فعالیت در فضای مجازی داشتن تخصص دینی است. مبلغ دینی در فضای مجازی باید در حوزه ای از مسائل دینی، تحصیل و

کسب تخصص کرده باشد. بدیهی است همان میزان که شناخت فضای مجازی اهمیت بسیاری دارد، داشتن تخصص دینی نیز با اهمیت است؛ چراکه صرف آشنایی با فعالیت در فضای مجازی موجب تولید محتوا نمی شود، بلکه این امکان را در اختیار متخصص علوم دینی قرار می دهد که از میان معارف دینی، آن چه را که با هدف و مخاطب تناسب بیشتری دارد، انتخاب کند و در فضای مجازی منتشر نماید. از این رو نباید این تصور ایجاد شود که دوره های عمومی و آموزش های کلی معارف دینی، به تربیت متخصص در علوم دینی نمی انجامد. بنابراین مبلغی که تنها در حوزه مشاوره خانواده تخصص دارد، نباید در تولید محتوای اعتقادی ورود کند. یادگیری آداب و توجه به آن، همگی برای آن است که فعالیت در فضای مجازی بتواند مصداقی عملی برای فرمایش امام رضا علیه السلام باشد که فرمود:

اگر مردم محاسن کلام ما را درمی یافتند، از ما پیروی می کردند.^۱

باید توجه داشت که معرفی محاسن کلام اهل بیت علیهم السلام تنها به شیوه های نیکو امکان پذیر است و رعایت آداب در تبلیغ دین، این محاسن را به مردم منتقل می کند.

بر این اساس، فصلنامه علوم و معارف قرآن و حدیث از پژوهش گران و اندیشمندان عرصه فضای مجازی دعوت می کند «دیدگاه های خود درباره آداب لازم برای ترویج معارف قرآن و سنت»، «اندیشه های خلاقه خود درباره چگونگی بهره مندی از گونه های مختلف فضای مجازی برای ترویج معارف اهل بیت علیهم السلام»، «گزارشی از الگوهای کارآمد برای ترویج معارف قرآن و سنت در فضای مجازی» یا «آسیب شناسی الگوهای موجود در این عرصه» را برای انتشار و هم افزایی بیشتر میان فعالان این عرصه، ارائه دهند.

۱. عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۳۰۷.

منابع

۱. عیون أخبار الرضا علیه السلام، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق: مهدی لاجوردی، تهران، نشر جهان، ۱۳۷۸ق.
۲. من لایحضره الفقیه، محمد بن علی بن بابویه، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم، ۱۴۱۳ق.

